

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Gif of geneesmiddel? Over de verhouding tussen populisme en democratie

Het is te gemakkelijk om populisme als antidemocratisch te beschouwen. Populisme heeft zowel een democratisch als een autoritair gezicht. Het is waarschijnlijk net als bij vingerhoedskruid, dat in kleine hoeveelheden heilzaam kan zijn, maar in grote hoeveelheden dodelijk is voor het menselijk hart: een zwakke dosis populisme is heilzaam voor het hart van de democratie, een sterke dosis kan gevaarlijk en giftig zijn.

---

door *Paul Lucardie*

De auteur is politicoloog en verbonden aan het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen van de Rijksuniversiteit Groningen. De laatste jaren doet hij vooral onderzoek naar politiek extremisme en nieuwe partijen in Nederland, Duitsland en Canada.

RUIM TWINTIG JAAR GELEDEN WERD populisme in Nederland nog als een exotisch verschijnsel uit de derde wereld beschouwd, ‘een anti-kapitalistische volksbeweging van meest agrarische volksgroepen, met name in Zuid Amerikaanse staten’.¹ De onstuimige doorbraak van de LPF in 2002, gevolgd door de opmars van Geert Wilders, maakte echter duidelijk dat populisme evenzeer in ons land kan gedijen als in Argentinië of Venezuela. Populistische partijen groeien vrijwel overal in Europa, zelfs in altijd zo rustige landen als Zweden en Zwitserland. Men zou bijna van een pandemie kunnen spreken. Evenals bij de zogenaamde Mexicaanse griep ontstond in de media en de politiek een lichte paniek over de gevolgen van deze ‘ziekte’. Kiezers zouden door giftige populistische propaganda simplistische, autoritaire oplossingen gaan verkiezen boven verstandige compromissen; ze zouden hun vertrouwen in de parlementaire democratie kunnen verliezen

en uiteindelijk zelfs een dictatuur aanvaarden. Aan de andere kant beweren de populistten zelf dat zij niet de ziekte van het politieke bestel veroorzaken maar die juist kunnen genezen. De parlementaire democratie is in hun ogen verworden tot een schijndemocratie waar een gesloten politieke klasse de beslissingen neemt en de politieke baantjes verdeelt zonder veel aandacht te besteden aan de belangen van het gewone volk.

Wie heeft er gelijk? De auteur van deze bijdrage pretendeert niet het laatste woord hierover te kunnen uitspreken, maar doet een poging de argumenten van beide kanten nuchter tegen elkaar af te wegen. Daarvoor lijkt het raadzaam eerst de begrippen populisme en democratie grondiger te analyseren.

POPULISME: BEGRIPSBEPALING

Het woord ‘populisme’ – of nauwkeuriger: de Engelse variant, populism – werd vermoedelijk in 1893 bedacht om aanhangers van de zojuist opgerichte *People’s party* (Volkspartij) in Amerika mee aan te duiden.² De *People’s party* stelde zich in haar programma ten doel om de regeringsmacht in de Verenigde Staten terug te geven aan de gewone man, aan wie die macht volgens haar oorspronkelijk had toebehoord. Het programma bevatte uiteenlopende eisen, zoals hervorming van het geld- en bankstelsel en nationalisatie van de spoorwegen, maar volgens John Hicks, haar eerste geschiedschrijver, streefde de partij toch vooral naar ‘direct legislation by the people’, directe wetgeving door het volk, via referendum en volksinitiatief.³ In een aantal westelijke en zuidelijke staten, waar graan- en katoenboeren zich door de hoge tarieven van banken en spoorwegmaatschappijen in hun bestaan bedreigd zagen, won de nieuwe partij een meerderheid, maar uiteindelijk slaagde ze er niet in het tweepartijstelsel in de Verenigde Staten te doorbreken. Aan het begin van de twintigste eeuw kwijnde de partij vrij snel weg.

Met de ondergang van de *People’s party* verdween het populisme echter niet. De historicus Michael Kazin laat zien dat de populistische overtuiging in de Amerikaanse politiek in allerlei vormen regelmatig terugkeert, ook binnen de twee gevestigde partijen.⁴ In de loop van de twintigste eeuw vinden soortgelijke ideeën ingang in andere delen van de wereld, en met name in Zuid-Amerika.⁵ In Rusland was overigens al in de negentiende eeuw de beweging van de *Narodniki* ontstaan, die later ook als ‘populistisch’ is aangeduid – *narod* betekent tenslotte ‘volk’ in het Russisch. Evenals de Amerikaanse populistten trachtten de *Narodniki* het gewone volk, en in het bijzonder de boeren, te mobiliseren tegen de politieke elite en tegen het opkomend kapitalisme, al was de politieke en sociaaleconomische context totaal anders.⁶

Heeft populisme wel een ideologische kern, vergelijkbaar met liberalisme of socialisme? Het achtervoegsel -isme wekt die indruk, maar anders dan liberalen en socialisten putten populistten niet uit een gemeenschappelijke ideologische bron, citeren ze zelden dezelfde klassieke denkers en hebben ze geen Populistische Internationale of Europese Populistische Fractie gevormd. De eerder genoemde historicus Kazin noemt populisme dan ook geen ideologie maar een politieke stijl – en hij is niet de enige.⁷ Het begrip dreigt daarmee echter zijn onderscheidend vermogen kwijt te raken. Immers, vrijwel elke politicus zal weleens een beroep op het volk doen en daarbij de suggestie wekken dat alleen hij echt begrijpt wat het volk wil. Het lijkt weinig zinvol dat populisme te noemen, tenzij dat beroep ingebed is in een bepaald ideologisch kader. Stijl is uiteindelijk moeilijk van inhoud te scheiden, zo merken verschillende politicologen op.⁸ Zij vatten populisme veelal op als een ‘dunne’ of partiële ideologie, of als een ‘mind-set’ of

De kern van de populistische ideologie is de opvatting dat er tussen volk en elite een diepe kloof bestaat die dringend overbrugd moet worden

‘Weltanschauung’: geen expliciet gemaakte ideologie maar wel een aantal min of meer samenhangende denkbeelden.⁹ Deze partiële ideologie of ‘mind-set’ wordt in de praktijk meestal gecombineerd met elementen van andere ideologieën, zoals liberalisme, socialisme, nationalisme of conservatisme. Puur populisme, zonder ideologische toevoegingen,

lijkt zelfs uiterst zeldzaam en zelden duurzaam. Leefbaar Nederland, een van de weinige bekende voorbeelden van puur populisme, werd in 1999 opgericht en verdween vier jaar later alweer van het toneel.

De kern van de populistische ideologie is de opvatting dat er tussen volk en elite een diepe kloof bestaat die dringend overbrugd moet worden. Hierover lijken de meeste waarnemers het wel eens. Vaak wordt daaraan toegevoegd dat populistten ‘het volk’ zien als een homogene en ethisch maar ook etnisch zuivere, ‘ingoede’ gemeenschap, geplaatst tegenover een ‘corrupte’ en ‘inslechte’ elite. Immigranten en (andere) etnische minderheden rekenen ze vaak niet tot het volk. Populisme gaat soms bijna ongemerkt over in een etnisch getint nationalisme.¹⁰ De nadruk op de homogeniteit van het volk zou populistten onderscheiden van radicale democraten, zoals Democraten 66 (D66), die eveneens de tegenstelling tussen elite en volk centraal stellen maar het volk niet als homogeen zien.

Vrijwel alle populistische bewegingen beroepen zich bovendien op eigen nationale tradities die door de al te internationaal en kosmopolitisch ingestelde elite van hun land zouden zijn verraden. Dat deden de Ameri-

kaanse en Russische populistten in de negentiende eeuw, evenals de Europese populistten in de twintigste eeuw. Ook in Europa lijkt een kloof ontstaan tussen enerzijds een kosmopolitische elite, die Europese eenwording en immigratie toejuicht, en anderzijds het volk, of liever: een belangrijk deel van het volk, dat vast wil houden aan eigen nationale waarden en tradities. Moderne populistten, zoals Pim Fortuyn en Geert Wilders in Nederland en Pia Kjøersgaard in Denemarken, keren zich niet tegen massa-industrie en monopoliekapitaal, zoals hun voorgangers ruim een eeuw geleden, maar tegen massa-immigratie en multiculturalisme. Ze keren zich echter niet tegen de democratie – zeggen ze.

DEMOCRATIE: BEGRIPSBEPALING

Democratie lijkt een minder vaag begrip dan populisme – maar is minstens even omstreden. Voor de oude Grieken, die de term ongeveer 2500 jaar geleden bedacht moeten hebben, was het nog helder: *demos* betekende ‘volk’, *kratos* ‘macht’, dus *demokratia* duidde een regeringsvorm aan waarin het volk de macht uitoefende – ook al behoorden lang niet alle inwoners tot de *demos*: immigranten, vrouwen en slaven mochten niet meedoen. Niettemin was democratie een revolutionair idee in een tijd waarin de macht doorgaans in handen lag van een koning of een kleine groep landheren die zichzelf als de ‘besten’ (*aristoi*) beschouwden (vandaar: ‘aristocratie’).¹¹ In democratische stadstaten als Athene werden alle belangrijke politieke besluiten genomen door de volksvergadering, die bijna elke week op het marktplein gehouden werd. Tot ver in de negentiende eeuw bleef het begrip ‘democratie’ verbonden met massale volksvergaderingen; of, als die vanwege de omvang van het volk niet meer mogelijk waren, een stelsel van getrapte volksvergaderingen of van schriftelijke volksstemmingen (referenda).¹² Tegenwoordig noemen we dat ‘directe democratie’ en denken we bij ‘democratie’ meestal aan een regering door beroepspolitici die via vrije verkiezingen door het volk gekozen worden. De oude Grieken zouden dat laatste een zwakke vorm van aristocratie noemen, of een mengvorm van aristocratie en democratie. De Nederlandse politiek filosoof Frank Ankersmit en de Zwitserse rechtsgeleerde Alois Riklin doen dat ook; de eerste gebruikt de term ‘electieve aristocratie’, de tweede heeft het over een *Mischverfassung* of *regimen mixtum*, een gemengd stelsel.¹³

POPULISME VERSUS DEMOCRATIE?

Als populistten beweren dat Nederland niet door het volk maar door een politieke elite of ‘nieuwe regentenstand’ wordt geregeerd, hebben ze in

historisch en filosofisch opzicht eigenlijk gelijk. Nederland mag zich dan graag een democratisch land noemen, in de praktijk worden de meeste politieke beslissingen niet door het volk genomen maar door ministers, hoge ambtenaren, de Europese Commissie, internationale bedrijven en tal van andere instanties die hooguit indirect en vaak helemaal geen verantwoording aan het volk afleggen. Zolang het volk die beslissingen van de elite in

*De vraag is of populisten
de macht wel aan het volk
kunnen en willen geven*

grote lijnen aanvaardbaar acht, kan het nog in de fictie geloven dat het in laatste instantie de macht in handen heeft. Wijken die beslissingen echter systematisch op bepaalde punten af van wat de meerderheid wil, bijvoorbeeld inzake Europese

eenwording of immigratiebeleid, dan begint de twijfel aan de democratische fictie te knagen. Daarmee ontstaat de bereidheid om bewegingen te steunen die beloven de macht terug te geven aan het volk.

De vraag is echter of de populisten de macht wel aan het volk kunnen en willen geven. In hun verkiezingsprogramma's beweren ze dat te willen doen door invoering van referenda en volksinitiatieven en directe verkiezing – en soms ook de mogelijkheid tot terugroeping – van bestuurders als burgemeesters, soms zelfs rechters en politiecommissarissen.¹⁴ In sommige delen van de wereld is dit al lang mogelijk: Californië, Venezuela en Zwitserland bijvoorbeeld. Ligt de macht daar echt in de handen van het volk? Zelfs in Zwitserland, waar vaak wel tien referenda per jaar plaatsvinden, worden de meeste beslissingen door beroepspolitici genomen.¹⁵ Ook daar leidde politieke onvrede tot groeiende steun voor de populistische Zwitserse Volkspartij, die sinds 2007 zelfs de grootste fractie in het parlement vormt. De Zwitserse Volkspartij wil het politieke bestel echter niet verder democratiseren, maar richt haar aandacht vooral op andere problemen zoals het vreemdelingenbeleid. Dat geldt eigenlijk ook voor populisten in andere landen: staatkundige hervormingen staan vaak wel in hun program, maar niet hoog op de politieke agenda. Wanneer ze de kans kregen aan de regeringsmacht deel te nemen, zoals enige jaren geleden in Oostenrijk en tot op heden in Italië, deden ze weinig moeite om meer directe democratie in te voeren. Venezuela lijkt hier een uitzondering. Nadat de legerofficier Hugo Chávez Frías in 1998 tot president werd gekozen, heeft hij met zijn beweging wel degelijk het politieke bestel radicaal veranderd. Zijn beweging combineerde populisme met nationalisme en een vorm van socialisme. Volgens de nieuwe grondwet zou Venezuela een 'participerende democratie' worden, waarin het volk de soevereine macht zou uitoefenen, niet alleen via verkiezingen en eventueel terugroepen van politieke ambtsdragers, maar ook via referenda,

volksinitiatieven en burgervergaderingen op verschillende niveaus.¹⁶ Of dat in de praktijk ook zo is, daarover verschillen de deskundigen van mening. Het volk mag dan meer deelnemen aan het politieke leven, maar wordt ook vaak gemanipuleerd en beperkt in zijn vrijheid – oppositie voeren tegen het bewind is niet gemakkelijk.

En dat is precies waar critici van het populisme zo bang voor zijn. Met een beroep op de (homogene) volkswil zullen populistische leiders de vrijheid van meningsuiting en organisatie steeds verder aan banden leggen. Eenmaal aan de macht, staan ze die niet vrijwillig meer af. De opvatting van een homogeen volk leidt haast onvermijdelijk tot ontkenning van verscheidenheid van opvattingen en dus op termijn tot een dictatuur. Een charismatisch leider kan in populistische ogen de wil van het homogene volk belichamen en vervolgens alle politieke partijen verbieden. De Vlaamse politicologen Koen Abts en Stefan Rummens noemen populisme dan ook ‘proto-totalitair’.¹⁷ De Nederlandse socioloog Anton Zijderveld ziet een ‘verre familiegelekenis’ tussen populistische bewegingen als Trots op Nederland en de pvv enerzijds en de Nationaal-Socialistische Beweging (NSB) anderzijds, al neemt hij bij populistten ook ‘anarchistische trekjes’ waar gezien hun afkeer van instituties.¹⁸

Lang niet alle wetenschappelijke waarnemers gaan zo ver. Aan de andere kant nemen slechts weinig wetenschappers het op voor de populistten. De Vlaamse filosoof David van Reybrouck pleit voor een ‘verlicht populisme’ dat de minder hoog opgeleide en minder goed bedeelde bevolking een eigen stem geeft.¹⁹ De Nederlandse politicologen Mark Bovens en Anchrit Wille doen dit eigenlijk ook, zij het nog iets voorzichtiger.²⁰ Laag opgeleide burgers hebben vaak andere opvattingen over Europese integratie, immigratie en multiculturalisme. Zonder nationalistische en populistische partijen zouden zij en hun denkbeelden onvoldoende in het parlement vertegenwoordigd worden. Zelfs Zijderveld geeft dat toe, zij het haast met tegenzin.²¹ Dat lijkt me een belangrijke reden om populisme niet als puur gif voor ons politieke bestel te beschouwen. De populistische kritiek confronteert ons bovendien met het feit dat dit bestel veeleer een gemengd stelsel dan een zuivere democratie is – of we dat nu leuk vinden of niet.

CONCLUSIE

Populisme heeft een democratisch en een autoritair gezicht, zo kan men met enige zekerheid vaststellen.²² Vooral in combinatie met nationalisme dreigt de autoritaire kant de andere soms te overschaduwen. Zoals vingeroedskruid (digitalis) in kleine hoeveelheden heilzaam maar in grote hoeveelheden dodelijk kan zijn voor het menselijk hart, is een zwakke dosis

populisme waarschijnlijk heilzaam voor het hart van de democratie, maar een sterke dosis gevaarlijk en giftig.

Noten

- 1 Van Dale *Groot Woordenboek der Nederlandse Taal* (elfde druk). Utrecht/Antwerpen: Van Dale, 1984, p. 2224.
- 2 J.D. Hicks, *The Populist Revolt. A History of the Farmers' Alliance and the People's Party*. Lincoln: University of Nebraska Press, 1961 (herdruk, oorspronkelijk 1931), pp. 238-239.
- 3 Hicks 1961, p. 441.
- 4 M. Kazin, *The Populist Persuasion. An American History*. New York: Basic Books, 1995.
- 5 Zie A.E. van Niekerk, *Populisme en politieke ontwikkeling in Latijns Amerika*. Rotterdam: Universitaire Pers, 1972.
- 6 A. Walicki, 'Russia', in: G. Ionescu en E. Gellner (red.), *Populism. Its Meanings and National Characteristics*. Londen: Weifenfeld & Nicolson, 1969, pp. 62-96.
- 7 Kazin 1995, p. 5.
- 8 J. Jagers, *De Stem van het Volk! Populisme als concept getest bij Vlaamse politieke partijen*. Antwerpen: Universiteit van Antwerpen, 2006, p. 56; F. Decker, 'Die populistische Herausforderung. Theoretische und ländervergleichende Perspektiven', in: F. Decker (red.), *Populismus. Gefahr für die Demokratie oder nützliches Korrektiv?* Wiesbaden: VS Verlag, pp. 9-32.
- 9 K. Hawkins, 'Is Chávez Populist? Measuring Populist Discourse in Comparative Perspective', *Comparative Political Studies* 42 (2008), pp. 1040-1067.
- 10 Zo ook A. Stewart, 'The Social Roots', in: Ionescu en Gellner 1969, pp. 180-196; en M. Wieviorka, *La démocratie à l'épreuve. Nationalisme, populisme, ethnicité*. Parijs: La Découverte, 1993, pp. 86-87.
- 11 Al waren de Grieken de uitvinders van de term 'democratie', het is niet zeker of een dergelijke regeringsvorm niet al eerder in Foenicische of Mesopotamische stadstaten bestaan heeft; zie S. Hornblower, 'Creation and Development of Democratic Institutions in Ancient Greece', in: J. Dunn (red.), *Democracy. The Unfinished Journey 508 BC to AD 1993*. Oxford: Oxford University Press, 1992, pp. 1-17.
- 12 Zie bijvoorbeeld C.S. Maier, 'Democracy since the French Revolution', in: Dunn 1992, pp. 125-154.
- 13 F. Ankersmit, *De representatieve democratie is een electieve aristocratie*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen, 2010; A. Riklin, *Machtteilung. Geschichte der Mischverfassung*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2006, i.h.b. pp. 401-426.
- 14 Bijvoorbeeld in 'Partijprogramma pvv. De agenda van hoop en optimisme', in: *Het Grote Partijprogramma Boek 2010*. Amsterdam: Muntinga/Rainbow, 2010, pp. 219-244, i.h.b. p. 228.
- 15 Zie A. Riklin en S. Möckli, 'Werden und Wandel der schweizerischen Staatsidee', in: A. Riklin (red.), *Handbuch Politisches System der Schweiz. I: Grundlagen*. Bern: Paul Haupt, 1983, pp. 9-118.
- 16 *Proyecto de Constitución Nacional, Título I Principios fundamentales*, en *Proyecto de Constitución Nacional, Título III, De los Deberes, Derechos Humanos y Garantías*, in het bijzonder art. 70-74; <http://www.analitica.com/bitbiblio/anc/constitucion1999.asp> (geraadpleegd op 2 maart 2011).
- 17 K. Abts en S. Rummens, 'Populism versus Democracy', *Political Studies* 55 (2007), pp. 405-424.
- 18 A.C. Zijdeveld, *Populisme als politiek drijfzand*. Amsterdam: Cossee, 2009, pp. 50-51.
- 19 D. van Reybrouck, *Pleidooi voor populisme*. Amsterdam/Antwerpen: Querido, 2008, p. 61.
- 20 M. Bovens en A. Wille, 'The education gap in participation and its political consequences', *Acta Politica* 45 (2010), nr. 4, pp. 393-422.
- 21 Zijdeveld 2009, pp. 74-79.
- 22 Zie bijvoorbeeld ook T. Akkerman, 'Populism and Democracy. Challenge or Pathology?', *Acta Politica* 38 (2003), nr. 2, pp. 147-159.